

ANTILIBERALISME I GUERRA CIVIL A CATALUNYA. LA TERCERA GUERRA CARLINA, 1872-1873

LLUÍS FERRAN TOLEDANO GONZÁLEZ

Professor associat a la Universitat Autònoma de Barcelona

Amb aquest títol es va presentar una tesi doctoral, el passat mes de juliol de 1999, a la Universitat Autònoma de Barcelona, dirigida pel professor Borja de Riquer, i que va merèixer la qualificació d'Excel·lent per unanimitat. Aquesta recerca era la continuació d'un treball presentat l'any 1993, a la mateixa universitat, sobre la formació del carlisme polític a partir de la revolució democràtica de 1868.

L'objectiu del treball ha estat comprendre la revifalla i el caràcter del carlisme en el context conflictiu del Sexenni Democràtic. Per aconseguir-lo, calia entendre com va poder ressorgir amb tanta força i empena, després dels successius fracassos de 1855 i 1860. Els itineraris de la recerca van portar a estudiar primer el període iniciat amb la revolució democràtica i que s'acabà amb l'inici de la guerra, l'abril de 1872. De seguida, vam veure la complexitat del fenomen i la dispersió de les fonts documentals sobre la temàtica. Posteriorment, en començar la investigació del període bèl·lic, ens vam adonar de l'enorme impacte que va assolir la guerra carlina sobre la societat catalana. Un escenari caracteritzat per un notable desenvolupament industrial, una llarga tradició d'obrisme organitzat, i un pes considerable d'opcions polítiques com el republicanisme federal. Era una societat, doncs, extremadament conflictiva, marcada per una renovada cultura insurreccionalista a les ciutats i al camp. Totes aquestes qüestions contrasten amb l'escassa atenció que la historiografia els va prestar a la darrera carlinada.

Una dificultat afegida a l'estudi del tercer carlisme ha estat la reducció de la seva comprensió a la dinàmica bèl·lica. Fins fa pocs anys, historiar el carlisme havia estat historiar les guerres civils del segle XIX; una temàtica delimitada per dos centres d'interès: el País Basc, gràcies al seu innegable protagonisme, i les primeres manifestacions de contrarevolució armada durant el Trienni i la revolució liberal. En aquest context, no era fàcil poder inserir el darrer carlisme en el marc d'anàlisi que li era propi. Es veia com un anacronisme, el darrer batec d'un moviment polític que li devia la vida, únicament, a la Revolució de Setembre. Aquesta visió devia molt a ideòlegs conservadors com Joan Mañé i Flaquer, segons el qual abans de 1868, el carlisme no era més que «un cadáver putrefacto». Una ànima en pena fins que els errors dels progressistes i els excessos dels republicans li van donar un nou alè. Aquesta interpretació, en definitiva, negava els moviments interns que havien afectat la dreta catòlica catalana abans de la *Gloriosa*.

En aquesta tesi, hem volgut situar l'estudi del carlisme català en una nova panoràmica. La d'un moviment polític que es reféu en una societat liberal desenvolupada i que constituí un element explicatiu més de la vida política catalana. Si comprenem el carlisme, podem conèixer millor la societat i les seves fractures polítiques. Unes divisòries, entre carlins i liberals, i intel·lectuals catòlics i lliurepensadors, que lluny de limitar-se a l'estret marc del Sexenni, s'eixamplen cronològicament a través de cultures polítiques antitètiques. La investigació permet, per la naturalesa de la seva acció i els seus suports, depassar una visió de la història catalana captivada per la dinàmica

barcelonina. Estudiar el carlisme permet anar més enllà i obliga a articular diversos escenaris, en els quals es desenvolupa l'acció política: el nord basconavarrès, la Cort amb el pretendent i els consellers, l'espai fronterer nord-català i el Vaticà o la «reraguarda» carlina.

Estudiar el carlisme ha esdevingut una manera de conèixer la dreta catalana, la seva composició i continguts, més enllà de les anàlisis més conegudes sobre els sectors que donaven vida al regionalisme burgès de principis del segle xx. Però, no ens hem volgut detenir aquí, no hem centrat l'estudi tan sols en el caràcter general de l'organització, dels seus objectius i evolució. Ens hem preocupat de conèixer els homes que li donaven suport, saber què feien, com pensaven i quin va ser el seu comportament en el decurs del conflicte. Hem volgut personalitzar la varietat de situacions socials existents, això sí, privilegiant aquelles que marcaven el pols de la seva política. Carlins dirigits en temps de pau i cabdills, en temps de guerra, és l'anàlisi del lideratge que hem entès no com una manera de treballar parcialment el carlisme, sinó com un instrument bàsic per copsar les relacions teixides entre la base i la direcció.

El mètode emprat ha estat el de conduir la recerca a partir del plantejament de problemes, amb la voluntat de presentar preguntes, més que no pas pretendre oferir un quadre compacte, sense esquerdes, de respostes. Per fer-ho, ens hem vist obligats a manegar un extens conjunt de fonts, heterogeni i enormement dispers. Hem combinat l'anàlisi general, quan es tractava de saber quina política es duia a terme des de la capitania, amb l'anàlisi local o microhistòrica, quan ens convenia conèixer de més a prop el tarannà carlí i la reacció específica d'un poble o ciutat a les vicissituds de la guerra.

Així, per conèixer la ràpida revifalla del carlisme després de la setembrina, hem treballat amb les col·leccions de premsa carlina i liberal de 1869 fins el 1872, de Barcelona i la resta de ciutats catalanes, i també amb el degà de la premsa carlina madrilenya i espanyola, *La Esperanza*. Per poder valorar la vinculació amb el moviment catòlic, hem treballat igualment amb revistes i opuscles, i amb les biblioteques dels seminaris de Girona i Barcelona, per posar només dos exemples. També en aquesta línia, donat que una part rellevant del carlisme dirigent havia ocupat importants càrrecs en l'Administració isabelina, hem buidat, en la mesura de les nostres possibilitats, els fons municipals i els de les diputacions que podien deixar algun rastre sobre la sensible pèrdua de control del poder local que experimentaren els sectors que abraçaven la causa del pretendent.

D'altra banda, per poder endinsar-nos en les polítiques realitzades des de la màxima autoritat militar, hem treballat abastament la documentació del Ministeri de la Guerra a Madrid. En el cantó oposat, per esbrinar la dimensió interna de la política carlina, ens ha estat molt útil consultar el fons d'Antonio Pirala; i ens ha passat el mateix, pel que fa al progressisme constitucionalista, amb l'Arxiu Víctor Balaguer, les fonts consulars franceses i espanyoles, i el material existent a l'arxiu vaticà. Aquesta documentació ha estat al servei dels problemes plantejats des d'un principi, la naturalesa dels quals s'ha anat enriquint i modificant amb l'evolució de la recerca.

En respondre el perquè de la revifalla d'un moviment que semblava sentenciat a mort, el resultat és ambivalent. A hores d'ara, coneixem millor com es produí la recuperació a Catalunya, els homes que hi participaren, les seves organitzacions, l'abast de la seva propaganda, encara que la resposta ens situa en uns anys abans del Sexenni, fet que supera amb escreix les possibilitats

d'aquesta tesi. En efecte, tot i reconèixer el paper catalitzador de la Gloriosa, respecte a la reaparició pública carlina, la politització del grup dirigent sembla arrencar en la dècada anterior. Necessitem conèixer millor el moderantisme i el paper dels joves intel·lectuals catòlics que visqueren l'impacte del pontificat de Pius IX i el reconeixement del regne d'Itàlia; per tant, els anys finals de crisi i descomposició de la monarquia isabelina. Davant de la gran quantitat d'alcaldes que controlaven la vida política local abans de la revolució, ens hauríem de preguntar sobre l'hegemonia real que tenien els moderats, de l'estil de Manel Duran i Bas, a la resta del país.

El 1869 el carlisme primerenc treballava en una triple direcció: popularitzar la imatge de don Carlos, enfortir les relacions amb el món catòlic més polititzat per la qüestió romana, i aconseguir el finançament necessari per a la preparació d'un cop militar a les casernes. En aquestes circumstàncies, el carlisme català no va ser perifèric respecte a l'organització conspirativa espanyola. I al fracàs de les temptatives a les casernes, es va unir la manca de coordinació de la direcció militar i la petita transcendència que tingué l'aixecament entre les bases socials carlines. De totes maneres, els problemes suscitats en la preparació del cop i l'aixecament, iniciaren un llarg camí de desconfiança entre els àmbits conspiratius i les seves direccions.

A partir de 1870, el carlisme aconseguí de bastir una estructura organitzada jeràrquicament, la de les juntes catolicomonàrquiques; un procés de modernització que comportà una profunda renovació dels seus quadres polítics dirigents. S'encetà una formidable empresa propagandística, s'obriren casinos i cercles, i s'assolí un relatiu èxit electoral, almenys a Catalunya, en les eleccions de 1871, tant en l'àmbit de les diputacions provincials, com en el del Congrés de Diputats. Paradoxalment, fou Ramon Cabrera l'encarregat de sostreure el partit carlí de la incertesa i la crisi d'agost de 1869. El gener de 1870 es creà, així, l'Asociación Católico-Monárquica, que anà teixint la seva estructura piramidal de juntes arreu del territori. La més gran representació del món de juntes legal se situà a la província de Girona, la qual cosa fou tot un símptoma de la vitalitat del moviment en aquelles terres. En canvi, el Solsonès o el Berguedà, terres «mítiques» del carlisme, a partir d'aquell moment tingueren un comportament allunyat respecte a les anteriors guerres.

Les juntes representaven, a més de comitès electorals compostos de notables locals, una estructura de poder paral·lela a la de l'Administració de l'Estat. Així, les juntes locals suplantaren els consistoris municipals, i les de districte i provincials reemplaçaren el personal de les diputacions. Un dels objectius més clars de la nova organització fou oferir una sortida a la indolència de la dreta conservadora, esporuguida davant del procés obert per la Gloriosa. El carlisme era un paraigua contrarevolucionari i antiseccularitzador. La participació electoral l'aconseguí en les eleccions de març de 1871, quan les candidatures carlines van obtenir la victòria en catorze districtes, i el 30,54 % del total del vots emesos.

És difícil avaluar el creixement del carlisme sense considerar l'enorme esforç propagandístic desfermat des de 1868. La necessitat de fer atractiu don Carlos i de popularitzar la seva figura, el feren entrar en competència dins un mercat on les alternatives monàrquiques no eren tan abundants. Per altra part, el carlisme protagonista d'aquesta transformació organitzativa es nodrí de sectors polítics més amplis que no pas els anomenats «neocatòlics», procedents de l'extrema dreta del partit moderat. Certament, una de les raons de l'embranchida del carlisme és la seva estreta vinculació

amb el moviment catòlic, amb el catolicisme polític. Però, no tots aquests tenien un passat «liberal», sinó que abundaven, d'una manera o altra, les vinculacions amb el carlisme històric. El més important és remarcar l'eficàcia d'aquesta amalgama entre el jove catòlic i el vell veterà, en un moment en el qual el moderantisme liberal trobava seriosos problemes per articular un discurs mobilitzador.

Què aportà el carlisme a la guerra? A principis de 1872, la política governamental percebia el carlisme, que mai no havia abandonat els treballs conspiratius. Això no vol dir que deixés de valorar el tancament de casinos i la impossibilitat d'accedir a càrrecs administratius (municipals o provincials) que, per la negativa al jurament de la Constitució, portaren a un allunyament de les polítiques legalistes. En realitat, la marxa cap a l'esclat de la guerra, l'abril de 1872, fou el producte combinat de pràctiques polítiques aparentment contradictòries: l'acció en el camp electoral, periodístic i associatiu, d'una banda, i de l'altra, la política conspirativa duta a terme en les juntes d'armament.

En la tesi, demostrem abundantment les vinculacions entre els dos móns i la seva presència simultània en les juntes electorals i en les conspiratives, sense que una cosa contradigui l'altra. A més, el personal provinent del neocatolicisme va estar tant o més implicat en l'espai prebèl·lic, que els veterans de les anteriors guerres. Va ser més significativa l'oposició a l'evolució del partit d'un veterà com Masgoret, per exemple, que no pas la tímida actitud d'un Llauder davant les eleccions d'abril de 1872, quan la majoria dels carlistes públics havien optat per les armes. L'inici de la guerra, doncs, s'ha de veure com un fet premeditat, afavorit, això sí, per l'evolució política general i la situació política a França, després de la Comuna.

En resum, l'esclat bèl·lic es produí davant de l'intent de consolidar una monarquia de tall liberal, amb una constitució democràtica i anticlerical. Però, també van intervenir altres factors interns al carlisme, com ara la crisi de la seva direcció i el desgast de l'element dirigent civil, en un polaritzat i enrarit ambient conflictiu local. En definitiva, el 1872 el carlisme ja era conscient que havia perdut la batalla pel control del poder local.

L'objectiu prioritari de la direcció conspirativa carlina va ser fer un cop militar a les casernes, amb la col·laboració d'oficials prèviament compromesos, sovint mitjançant la compra dels seus serveis. Aquesta estratègia privilegiava l'exèrcit governamental per sobre del lideratge de les partides. La por d'aparèixer com un moviment «trabucaire» estava condicionada per l'intent d'atracció de l'opinió conservadora. El sistema permetia, a més, subordinar l'acció dels caps de partida, que eren sovint propietaris de terres benestants, sota la direcció del «carlisme polític». De totes maneres, la tercera guerra carlina va començar essent un estrepitós fracàs a les casernes. La direcció carlina no va tenir més remei que permetre i sostenir les partides, però la iniciativa i el poder del moviment anà passant cada cop més a mans dels caps militars. L'aixecament va aplegar, entre abril i maig de 1872, un nombre superior de combatents que el 1869, uns 3.500, amb un lleuger predomini dels insurrectes gironins. La major part dels capitosts eren propietaris d'una certa posició, amb influència i prestigi en la seva demarcació, sense la participació dels quals hauria estat molt difícil, per no dir impossible, la seva realització. Tanmateix, tot i existir una forta renovació dels suboficials i oficials menors, els principals caps de partida eren veterans reconeguts d'altres guerres. La principal novetat la constituï, sens dubte, l'ascensió de Francesc Savalls, el cabdill més influent de tota la tercera guerra carlina.

La posició que va ocupar el carlisme català respecte de l'espanyol i de l'important focus basc, fou remarcable. L'oposició carlina catalana a la política parlamentària va enfortir notablement el bloc antielectoral; i novament, va ser la província de Girona la més oposada i la millor preparada per a la insurrecció. En canvi, la seva presència a la junta central legal va ser reduïda. Tan sols un polític, Ramon Vinader, que feia temps que estava a Madrid, va tenir una participació destacada en els ambients electorals i periodístics. Fins a la generalització de la guerra al nord i a la resta de l'Estat, el 1873, el carlisme català esdevingué el centre de les esperances de tot el carlisme espanyol.

Lluny, doncs, de ser perifèric i subordinat al basconavarrès, el carlisme català va ser el causant principal de la precipitació de l'esclat bèl·lic arreu de la península, l'abril de 1872. Tot i els lligams entre els diversos carlismes, els ritmes conspiratius van ser diferents a Catalunya i al nord basconavarrès. Cadascú, a més, amb uns espais fronterers autònoms un de l'altre, Perpinyà i Baiona, respectivament. Novament, a finals de 1872, les expectatives catalanes van influir poderosament en l'aixecament definitiu al nord.

Segons l'opinió de l'oficialitat militar governamental, la guerra a Catalunya semblava un continuu inacabable d'accions sense resultat aparent. Un teatre d'operacions difícils, malgrat la novetat de poder disposar de noves formes de comunicació, el ferrocarril i el telègraf elèctric. Lentament, el control militar sobre l'estament polític i l'Administració de l'Estat es va consolidar durant els mandats de Gabriel Baldric i Eugenio Gaminde. Els tres grans problemes que hagué de resoldre la capitania van ser les desercions i el llicenciamnt dels contingents, la deteriorada relació amb la població, i el fracàs en aixecar el sometent contra el carlisme.

El comportament de les diferents partides aixecades, entre abril i maig de 1872, va ser netament defensiu. Es van limitar a consolidar la respectiva partida i a evitar el xoc frontal amb les columnes de tropa. Una de les novetats de la darrera carlinada va ser precisament la facilitat amb la qual els carlins entraren a ciutats i poblacions de fort arrelament liberal. El contrast amb la primera guerra fou un dels temes més comentats en la premsa de l'època. L'estiu de 1872 la tònica de la guerra es va transformar: l'empenta inicial de l'aixecament s'anà apagant. Les caixes de les partides estaven exhaustes i començà aleshores la «guerra dels quartos»: les exaccions fiscals als pobles. El comportament més contemplatiu dels pobles durant els primers mesos i la indiferència que tant criticà la premsa progovernamental, va anar canviant a mesura que les partides exigien contribucions. En arribar els darrers mesos de la monarquia amadeïsta, el carlisme català es presentà cada cop més com un seriós problema. El seu creixement es va donar a partir de la tardor de 1872, i no directament com a únic resultat de la proclamació de la República. L'alarma pública havia estat, per tant, anterior.

Justament, l'adveniment del nou règim va significar per al carlisme un autèntic desig no confessat. L'alçament del sometent carlí i l'entrada dels infants el mes de desembre va commocionar l'alta muntanya catalana. El fet va comportar importants conseqüències: l'emigració de famílies liberals benestants a les ciutats costaneres, i la mobilització definitiva dels sectors benestants barcelonins i catalans per acabar la guerra. El conflicte estava malmetent el sistema de comunicacions del ferrocarril, i els interessos del comerç i de la indústria es trobaven amenaçats.

Gran part de les manifestacions polítiques republicanes es van centrar en la discussió sobre quin model de forces armades calia tenir, i quina era la forma «republicana» de combatre els carlins i guanyar la guerra. La relativa dissolució de l'exèrcit tradicional i la gosadia carlina va proporcionar un aspecte singular a la situació política catalana. Un dels problemes fou la poca afecció de les autoritats militars acadèmiques al règim republicà. Els diputats provincials estaven al capdavant de les columnes de tropa i, a Barcelona i Tarragona, es formaren batallons de Guies de la Diputació, i també un compendi de les virtuts militars republicanes, o alguns assajos territorials com la Confederació Regional de Municipis, projectada en alguns districtes barcelonins. En canvi, a la resta de l'Estat, l'experiència cantonal marcà les diferències. A Catalunya, la guerra va comprometre qualsevol projecte de canvi polític. El procés de conservadorització del republicanisme castellarià, trobà en la guerra carlina un dels camins cap a la moderació.

Un altre dels aspectes més rellevants de l'impacte de la guerra en la vida política i militar, va ser l'extensió d'una autèntica revolta militar en el si de les forces de tropa i voluntaris. Els signes més visibles eren el canvi d'indumentària, la transformació del sentit de la disciplina i l'atac a l'oficialitat suspecta de poc republicana. En general, la conflictivitat va ser un entrebanc per al desenvolupament de les operacions, però no sempre fou així. L'armament que el carlisme agafà durant tota la guerra a les forces del Govern, demostrà que l'exèrcit era tan vulnerable com els cossos de voluntaris.

El malestar de la tropa era degut als impagaments de les soldades, l'incompliment de les promeses de llicenciament, i les dures condicions de disciplina imposades pels oficials. Des d'aquest punt de vista, és prou sabut que Catalunya no visqué la cantonal, però per als sectors conservadors de la societat catalana, la seva cantonal va ser protagonitzada pel fenomen de la indisciplina militar. Aquest era vist com un testimoni de la força dels sectors republicans, alguns d'ells d'entre els més avançats. Era, a més a més, una mostra pública del capgirament polític que omplia d'incertesa el futur mentre aquests cossos conservessin les armes. L'extensió territorial de la indisciplina militar tingué els batallons francs i regulars com a vehicles importants de transmissió de l'agitació política viscuda durant aquells mesos. D'alguna manera, doncs, la conservadorització de la República va anar paral·lela al retorn de l'ordre a les casernes.

Des de la perspectiva carlina, cal matisar la tesi segons la qual es vincula directament el desordre republicà a l'apogeu carlí. El carlisme també va passar el seu calvari particular; una de les manifestacions d'aquesta crisi va ser la dicotomia existent entre les partides i els projectes ordenancistes d'Alfons de Borbó, germà del prenent. La separació del qui havia estat iniciador de la guerra, Joan Castells, era una prova més de la voluntat de transformar l'estructura de les partides en una altra més propera a un exèrcit regular. Una altra fractura van ser les resistències dels cabdills a la dependència, respecte a la intendència dirigida per Francesc Solà. A principis de 1873 es va generalitzar el bloqueig a ciutats i poblacions de dimensions mitjanes, amb finalitats purament fiscals.

Una altra pregunta important que cal fer-se és fins a quin punt el carlisme va poder acoblar sectors socials contrarevolucionaris. Si va existir un moment en el qual es podien donar petits transvasaments de l'interior del conservadorisme cap al carlisme, aquest era el moment. El carlisme va poder aparèixer com una seriosa amenaça a l'ordre republicà. Esmement, si més no, la concate-

nació de fets ocorreguda entre juny i juliol: un motí a Igualada que obligà a fugir, fins i tot, al propi capità general García Velarde; la mort del brigadier Cabrinetty i tota la seva columna, a Alpens; l'entrada carlina també a Igualada, entre altres fets. No obstant això, el carlisme no va aconseguir aliances significatives, malgrat els moments d'inseguretat. L'exèrcit va ser un excel·lent terreny on avaluar la capacitat del carlisme per atreure l'oficialitat contrariada per la revolta militar. El nombre d'oficials que es passaren al carlisme és limitat, tot i que hi ha alguna excepció, com la del cap del terç de la Guàrdia Civil a Barcelona, Gaietà Freixa. Ara bé, encara és una incògnita el comportament que van tenir els sectors moderats liberals en l'àmbit rural, cap a les partides. Tal vegada, es podria haver donat el cas concret en el qual preferissin l'exèrcit carlí, que al cap i a la fi imposava l'ordre «blanc» a unes patuleies de soldats que blasonaven de la República i la Federal.

En definitiva, la força militar del carlisme durant l'any 1873, condicionada per problemes interns, va presentar causes més complexes que el desordre republicà i la revolta militar. El carlisme es va mantenir en els seus suports polítics bàsics des de 1869. En tot cas, el règim va consolidar i reforçar aquests suports, a desgrat de les picabaralles entre Francesc Savalls i don Alfons. El canvi de tendència, insistim, es produí tot just abans de la República. Aquest fet contrasta amb les idees propalades des de la premsa conservadora catalana, interessades a desprestigiar a qualsevol preu el règim republicà; i incapaç d'explicar, d'altra banda, l'augment d'efectius carlins, sense el recurs als errors de l'experiència republicana.

El 1874 el carlisme va arribar a la seva màxima capacitat militar i influència política. Aleshores, es posà de manifest el deteriorament de l'autoritat, no ja de l'exèrcit sinó del mateix Estat. En mots del capità general Rafael Izquierdo, «hay que hacer país liberal y país español cuando menos», davant la impotència de perdre el control administratiu de Catalunya. En aquest perillós context, per a la República pretoriana acabar amb la guerra era una prioritat per poder consolidar el règim. Però, davant seu tenia un exèrcit cada cop més ben organitzat. La presa de Vic, Olot i la Seu d'Urgell, va proporcionar un territori on establir la intendència carlina. L'exèrcit regular, per la seva banda, estava a la defensiva, fins i tot poblacions com ara Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú i Igualada, van romandre obertes la primavera de 1874. La guerra empitjorà fins a uns límits insospitables. Les províncies de Lleida i Tarragona, on hi havien unes condicions més difícils per al sosteniment de les partides, visqueren els moments més àlgids de la insurrecció. El carlisme exercí la seva influència sobre dues terceres parts del territori, cobrant impostos i interceptant les comunicacions de l'enemic. Amb tot això, mai no es va preparar seriosament l'assalt a cap de les quatre capitals de província catalanes.

Tot i la preocupant situació, va ser amb Rafael Izquierdo que començà la reconquesta del territori. Aquest capità general va dissenyar l'articulació de l'element civil i militar sobre unes noves bases. Assenyalà un triple repartiment de funcions: per a les poblacions i punts estratègics, la Milícia Nacional; davant de les petites partides recaptatòries, les Rondes Volants; i, per últim, per a la guerra formal, l'exèrcit regular. La llavor de la derrota carlina va aparèixer abans de la Restauració, abans de l'eficaç campanya de Martínez de Campos, el 1875. A poc a poc, les operacions van agafar un altre caire, es va començar per fortificar i restablir les comunicacions a la província de Tarragona i l'Anoia. L'acció de les Rondes Volants va fer molt de mal a les comandàncies d'armes carli-

nes, uns veritables apèndixs de la transmissió d'ordres. A més, la persecució dels delegats de l'Administració estava destinada a castigar el cor del finançament del carlisme.

En efecte, per aquestes i altres raons van aparèixer els primers símptomes de crisi en l'exèrcit carlí. Cada vegada resultava més complicat pagar regularment als combatents, uns vuit rals diaris. L'Administració fiscal de la intendència era incapaç de regularitzar els pagaments, i se li amuntegaven els plecs de protestes en la petita «Banca» carlina situada en una casa pairal de Sant Boi de Lluçanès. L'estat de les forces carlines, l'abril de 1874, era d'uns 10.000 homes i la seva estructura encara era bàsicament la de les partides, encara que nominalment aquestes s'havien transformat en batallons. L'evolució dels contingents carlins durant la guerra demostrà que s'estava produint una desacceleració en el ritme de les incorporacions.

Un cop arribada la Restauració alfonsina, obtenir la pacificació a la península continuava essent la condició necessària per consolidar el règim. El problema més urgent era, doncs, acabar d'una vegada per totes amb la guerra. L'existència d'una agitació proalfonsina entre els oficials en operacions a Catalunya és un fet provat, almenys, des de març de 1874, i personificat en la brigada de Josep Arrando. El primer objectiu de Martínez de Campos fou superar l'estadi defensiu en què es trobava l'exèrcit, malgrat tots els progressos anteriors. La primavera de 1875, per fi aconseguí recuperar la iniciativa en les operacions en realitzar una arriscada operació a Olot, la capital del carlisme més emblemàtica de la tercera guerra. Això no volia dir, ni de bon tros, que la situació política i militar estigués controlada.

L'important és respondre a la sorprenent rapidesa amb que el carlisme es va dissoldre, entre la primavera i els inicis de la tardor de 1875. La nòmina dels problemes que va tenir el carlisme es va anar amuntegant una darrera l'altra. D'un costat, la defecció de Ramon Cabrera i alguns dels seus acòlits no representà mai un greu problema per al carlisme català, malgrat el renom d'alguns dels seus membres. Un altre factor va ser l'entrada de l'anomenat «Exèrcit del Centre», procedent del Maestrat i País Valencià. L'entrada a Catalunya de poc més de 10.000 combatents va acabar de castigar zones pobres de recursos, com ara el Pirineu lleidatà.

No obstant això, els principals problemes carlins van ser el cansament fiscal del territori que dominaven i la gravíssima situació financera. El creixement dels òrgans administratius i el domini d'algunes poblacions van incrementar les seves despeses, lluny de proporcionar més ingressos. Les desercions augmentaren estimulades pels endarreriments en el pagament dels sous. Una operació militar, el setge a la Seu d'Urgell, va ser un cop mortal sobre l'estat crític del carlisme català. Una part de l'exèrcit carlí fou vençut per les seves pròpies mancances; no oblidem que la seva oferta política no aconseguí atreure els suficients suports socials i esdevenir, així, una alternativa creïble. A tots aquests factors, cal afegir l'incertesa política d'Arsenio Martínez de Campos i la col·laboració de les autoritats franceses frontereres, i també la del cònsol espanyol a Perpinyà. El sometent general de novembre de 1875 no va ser més que un acte simbòlic, en el qual es forçava a participar a tots els habitants varons.

Un cop vist el desenvolupament bèl·lic, ara ens centrarem a valorar més detingudament altres aspectes: la violència utilitzada, la fiscalitat, les bases socials carlines, les motivacions ideològiques i, finalment, la defensa de la foralitat i la creació d'organismes, com ara la Diputació. La principal

força del carlisme radicava en el fet que es feia obeir. El grau de credibilitat va esdevenir superior al del mateix Govern en algunes àrees del país. Els carlins van detectar el monopoli de la violència en zones extenses del Principat. I d'això, n'era ben conscient el Govern.

Un element de domini carlí i de descrèdit de les autoritats governamentals va ser la paralització del ferrocarril i el telègraf. Aquesta acció va permetre dislocar la cadena d'ordres militars, però sobretot de l'Administració civil. En moltíssims pobles catalans el butlletí oficial provincial no el van rebre durant llargs períodes de temps. Més que un col·lapse de les comunicacions, Catalunya va viure un autèntic col·lapse de l'Estat. Un element imprescindible per a l'obediència va ser l'ús de la violència física contra autoritats i individus d'opinió liberal. Els alcaldes i funcionaris no podien continuar essent els apèndixs de les ordres dels capitans generals i dels governadors civils. La quantitat de membres pertanyents a l'Administració municipal segrestats pels carlins fou extraordinària, unes pràctiques que, al cap i a la fi, formaven part d'una cultura insurreccional que podria trobar en la primera carlinada exemples semblants.

La violència política del carlisme va aparèixer també fortament ideologitzada. Aquest moviment es va voler presentar com el braç armat del catolicisme, a través de la crema dels registres civils. Altres símbols polítics i socials van rebre la ira carlina: els béns materials d'associacions polítiques i obreres, la tala d'arbres de la llibertat o la destrucció de llistes de quintos, en aquest cas, també amb un clar objectiu militar. Era una violència conscientment organitzada, on l'estructura fragmentada del poder carlí portava a polítiques ben diverses. Les mesures coercitives estaven, a la pràctica, supeditades a la política de cada capitost.

A Catalunya, l'exèrcit va ser la columna vertebral de l'Estat. Era l'únic capaç d'assegurar l'obediència, per exemple, en matèria fiscal o pel que fa al reclutament. L'abstencionisme electoral de 1873 s'explica pel progressiu retraïment de l'opinió pública republicana, però el context extremadament advers de desgavell i paralització de l'Estat va ser tant o més decisiu. La política duta a terme des de la capitania tampoc no va millorar les relacions entre l'exèrcit i la població; no va ajudar a unir l'ampli camp liberal contra un enemic comú. La destitució d'ajuntaments i l'empresonament d'alcaldes va ser tan freqüent que, tan bon punt canviava el règim, les autoritats municipals eren substituïdes al poc temps, independentment si ho havien fet bé o no en el seu càrrec, en la defensa contra els carlins. En algun cas, pensem en Jaume Vallhonrat de Terrassa, a qui l'experiència de la guerra civil li va servir per enfortir lideratges locals que es van mantenir més enllà del Sexenni.

La violència de l'exèrcit es va concentrar sobretot en les comarques que de més a prop vivien el conflicte, i on més suport tenia el carlisme. La cronologia d'aquesta violència estava vinculada a l'evolució dels projectes polítics governamentals; a mesura que aquests projectes es fiançaven i la seva consolidació perillava, l'ús de mètodes violents augmentava. El 1874 la violència liberal va revestir el caràcter de contraagressió: si el carlisme segrestava els principals contribuents per no pagar l'impost, la columna de tropa feia el mateix amb els individus titllats de carlins. En xifres absolutes, la guerra afectà físicament 26.000 individus, com a mínim; entre els quals, uns 5.600 van morir en combat o afusellats, uns 9.700 van quedar ferits, i poc més de 10.000 van ser empresonats per un o altre bàndol, o segrestats per al cobrament de tributs. Això sense comptar la quantitat

enorme de ferits i malalts que van passar pels hospitals de sang habilitats, o pels hospitals ja existents en els nuclis de població més importants. Les malalties aparegudes més importants foren les infeccioses.

El finançament de la guerra va ser un problema de primer ordre durant els quasi quatre anys del conflicte. La guerra es convertí en una mera qüestió d'obtenció de cabals. Entre 1869 i 1872, el carlisme va obtenir fons gràcies a la col·laboració de propietaris benestants, la noblesa carlina i, també especialment, els nuclis legitimistes europeus. Però, poc després de l'aixecament de les partides, els carlins es van quedar sense les aportacions que havien aconseguit arregar els cabdills i els comitès locals. L'autonomia financera de les partides era un assumpte d'enorme importància política. El rebuig al carlisme armat fou directament proporcional al seu grau d'exigència tributària. La política de partides i batallons carlins va anar dirigida a la paralització local i de l'Estat, com ja hem dit en parlar de les comunicacions. L'objectiu bàsic era, a cada recluta del Govern, impedir la quinta i interrompre la informació entre les autoritats liberals.

El pols de la guerra es movia a cops de contribució, més que no pas de grans batalles. Un aspecte important és que l'exèrcit carlí no es racionava tal com ho feien les tropes governamentals. Els voluntaris cobraven vuit rals, de vegades intermitentment, i amb aquests diners s'havien d'espavilar per comprar el menjar i mantenir-se. La compra d'espardenyes sovint corria a càrrec de la comptabilitat del batalló. Aquest mètode va impossibilitar el creixement dels efectius carlins. La necessitat de suport va produir en el carlisme mecanismes molt perversos. D'un costat, malgrat que en un principi no es volia, les partides es van imposar a la conspiració en les casernes. La direcció carlina no va tenir més remei que confiar en els seus cabdills; però ara bé, també la necessitat de suport armat de joves en edat de quintar, o d'altres sectors socials, va portar a fer la promesa d'una paga que, per regla general, era superior a la dels soldats i equiparable a la dels cossos de voluntaris. Una manera de resoldre l'escassetat de recursos va ser el famós «canvi de camisa». Això vol dir que, de tant en tant, quan hi havia la sega o s'havia d'ajudar en les feines de casa, molts voluntaris tornaven al seu domicili i reprenien, posteriorment, un altre cop la vida de partida. Tal vegada, aquesta flexibilitat va ajudar al carlisme a incorporar més combatents, però també va provocar que la inestabilitat interna fos molt gran.

L'Administració era l'estómac dels voluntaris. Si no cobraven, com deia la cançó, ells tampoc no disparaven contra els soldats. Amb el pas dels anys, l'augment de la burocràcia i l'Administració carlines van elevar la despesa no dedicada directament a les operacions militars. Així, tres quartes parts de la despesa generada en el bàndol carlí se l'enduien els batallons i els cossos militars en operacions; i la quarta part restant, l'Administració, les forces auxiliars i els serveis instal·lats a la reguarda. Per tant, com menys guerriller es va fer el carlisme, més car esdevingué el seu manteniment. A partir dels mesos d'estiu de 1872, es va iniciar l'organització del ram de les contribucions de guerra. S'establí un calendari de recaptació d'impostos precedit per la negociació concreta amb els representants de cada localitat, talment com havia passat durant la primera carlinada. Un pas més en l'organització de la fiscalitat va ser l'establiment de la intendència militar, la primavera de 1873. Fou aleshores quan es van generalitzar els bloquejos a les poblacions, els talls de subministrament d'aigua per al rec o per a la indústria. Amb tot això, segons indiquen els tipus impositius

aplicats pel Govern i pel carlisme, aquests darrers van realitzar una pressió fiscal lleugerament menor. Això sobre el paper, perquè a la pràctica el resultat va ser molt variat segons el context bèl·lic de cada població. Moltes d'elles també van patir, intermitentment, la doble contribució, la carlina.

No deixa de ser simptomàtic que Martínez de Campos comentés que eren els pagesos els que havien sostingut la guerra, «no sólo por afecto a la causa, sino por su interés; ellos no pagan contribución a los carlistas, y no pensaban darla al Gobierno». El moment en què van sofrir les exaccions dels carlins, va ser quan més es van mobilitzar contra ells. En els darres mesos de la guerra, entre 1874 i 1875, la fiscalitat carlina es va endurir i van aparèixer fenòmens de resistència al pagament. Aquest fet coincideix amb la instal·lació de la Diputació a Sant Joan de les Abadesses, una institució que es va veure impotent per resoldre la recaptació dels recursos indispensables.

Pel cantó governamental, cal dir que des de l'inici de la guerra l'Administració econòmica de la capitania havia estat un desastre. Mancaven recursos per a pagar les tropes, i aquest fou un dels aspectes més present en les reclamacions fetes al Ministeri de la Guerra. Sovint, les mateixes tropes vivien sobre el terreny amb els tributs cobrats als pobles i que corresponien a l'Administració de l'Estat. Justament, en els aspectes més il·legitimadors davant la població.

Des del punt de vista dels suports socials carlins, cal considerar que els estudis haurien de contemplar no només els voluntaris, sinó també els confidents, el carlisme polític, els sectors eclesiàstics o la població que simpatitzava enfront les tropes del Govern. No hem de reduir el carlisme només al coneixement dels seus soldats. D'altra banda, l'anàlisi dels cabdills constitueix un punt fonamental per conèixer la direcció del partit. El fracàs conspiratiu a les casernes suposà un capgirament total del centre de gravetat polític, cada cop més pendent de les decisions dels líders militars. El lideratge constituí un dels eixos definitoris del carlisme català. Un bon cap de partida, a més de tenir l'autoritat que li conferia el seu grau de capità o de comandant, havia de ser considerat pels seus com a líder. La vinculació personal era tan important com la d'autoritat. Els partidaris eren reclutats a les comarques on els cabdills tenien una veritable influència. Aquesta era una regla d'or.

L'enquadrament dels combatents tenia així una base molt territorialitzada: el caràcter localista de la política, factors personals, la proximitat i la familiaritat, etc. També, per motius de disciplina, més relaxada, o de promoció social. El sistema de cabdills constituí, doncs, una xarxa de relacions complexa, en la qual les vinculacions personals tenien una importància decisiva. La coneixença personal facilitava la promoció en l'escalafó. En aquest sentit, la crisi que va afectar el carlisme en les darreries de la guerra, també va ser la crisi dels cabdills. El descrèdit d'aquest personal fou generalitzat.

L'altre sector dirigent del carlisme va ser el que Valentí Almirall anomenà: «aristocràcia d'espardenya»; per a nosaltres, els grans propietaris i hisendats que amb els seus recursos i les seves pairalies constituïren el nervi de la guerra de partides. La identificació del personal polític carlí, el de les juntes, amb el carlisme armat va ser absolut. Empesos per les circumstàncies, per l'acció de les autoritats liberals i per la seva convicció, van anar trobant a poc a poc el seu lloc en l'Administració i rera guarda carlina. Alguns d'ells, d'entre els més significatius, van emigrar de seguida al departament dels Pirineus orientals. Una possible via de recerca sobre aquest sector podria ser l'estudi de la percepció que aquestes famílies van tenir dels canvis socials propiciats pel liberalisme.

Alhora, aquest fet convida a un estudi específic sobre la politització carlina de la gran propietat en la província de Girona.

Pel que fa a les bases socials combatents, el reclutament forçós no sembla haver estat decisiu. Durant els dos primers anys de campanya, va predominar més l'entrada voluntària que no pas la coaccionada. Posteriorment, els mecanismes d'enquadrament, com ara el sometent foral, van implicar l'ús de la força per al seu bon funcionament. El carlisme, el 1874, va començar a inaugurar els banderins de recluta, que era una manera d'aprofitar les convocatòries de quintes del Govern enemic. Si entre els sectors dirigents del carlisme, els propietaris benestants i la burgesia de formació acadèmica eren la majoria, entre les bases socials populars, la diversitat era la tònica general. Amb tot, predominava el combatent jove, menor de vint anys, en edat de quintar i amb una notable presència urbana. Des del punt de vista social, la majoria pertanyia a un sector poc definit de «pagesos», al costat del món dels oficis, les professions liberals i els comerciants. La subordinació política d'aquests sectors a la direcció carlina va ser total.

Des del punt de vista geogràfic, la província que tenia més efectius era la de Girona i, en concret, la comarca de la Selva; a Barcelona, la comarca de l'Anoia; a Tarragona, la del Baix Camp; i a Lleida, les Garrigues. Dins l'exèrcit governamental, la majoria de caps militars no tenia experiència a Catalunya, tot i que s'observa un alt percentatge de militars catalans. El coneixement del districte no era un passaport cap a l'èxit i ho demostra el cas de Gabriel Baldric, capità general a la meitat de 1872, o el d'Eduard Nouvilas, que fracassaren tots dos, malgrat conèixer el terreny i la guerra de partides. El soldat governamental procedia majoritàriament d'Andalusia i les Castelles. El percentatge de catalans coincidia amb l'atorgat al contingent de la quinta, un 10 % dels individus.

Des del punt de vista ideològic, el catolicisme polític va esdevenir l'element vertebrador del moviment. Ara bé, tampoc no constituïa l'únic element del seu programa. Les vinculacions amb les plataformes associatives catòliques van ser molt grans, de tal manera que s'identificava un bon catòlic amb un bon carlí. Malgrat tot, la majoria de bisbes a Catalunya romangueren a l'expectativa, i el catolicisme europeu restà dividit com aquí, entre legitimistes ultramuntans i catòlicoliberals. El carlisme va concedir a la lluita a Catalunya, un autèntic caràcter de croada per a l'alliberament catòlic dels espanyols.

La novetat del darrer carlisme va consistir en poder incorporar la crítica al règim liberal, des de la perspectiva que li concedia una trentena d'anys de règims parlamentaris. L'acta de la fundació ideològica carlina va ser la publicació de la *Carta-Manifiesto*, el 1851, i el rebuig a la sobirania nacional.

El carlisme d'aquests anys no representà un pur immobilisme i reaccionarisme, sinó una altra manera d'exercir el domini burgès, uns canvis socials mínims, el tutelatge integrador de l'església i la defensa d'un règim autoritari. El liberalisme i el parlamentarisme eren vistos com règims polítics falsos, que contínuament incomplien les seves promeses. L'Estat liberal era un règim burocratitzat, on predominava l'*empleomania* i la centralització, que promovia la secularització. Es tractava, però, prioritàriament d'un antiliberalisme polític, no econòmic. Alhora, durant el Sexenni Democràtic, el carlisme va començar a construir una imatge de si mateix, a perfilar una contrasocietat que reforçava els lligams comunitaris i la pertinença del carlí a una mateixa comunitat, i que s'opo-

sava, és clar, a la disgregadora societat liberal. Un panteó ric en herois, de símbols partidistes, amb la figura del rei o el conreu de la cançó, entre d'altres, són elements que van contribuir poderosament a la integració dels carlins en el seu moviment.

Per últim, des del punt de vista foral, la devolució dels furs per part de Carles VII, va formar part d'una estratègia per mobilitzar la incorporació de combatents en moments difícils, com l'estiu de 1872. Dos anys més tard, malgrat els precs d'un sector dels dirigents per constituir una diputació foral, el pretendent no en va fer cas. El resultat final fou la instal·lació de la Diputació a Sant Joan de les Abadesses, a finals de 1874, que va ser producte finalment de les pressions exercides per aquest sector. Eren uns dirigents que buscaven poder controlar de més a prop el desgavell administratiu carlí, i representar els carlins catalans davant de don Carlos. El foralisme contenia algunes idees que podien semblar atractives per als sectors socials baixos, com la supressió de les quintes. Però, el que era realment important en els furs, com els entenia aquest sector dirigent, era la seva connexió amb la qüestió catòlica. Els furs, concebuts com a fills de la Unitat Catòlica d'Espanya, podien servir tant per frenar els abusos del poder reial, com per allunyar el poble de les idees democràtiques.

En definitiva, hem volgut delimitar algunes de les línies fonamentals que conformen els horitzons ideològics del carlisme. La crítica genèrica feta a la societat liberal va cercar d'acoblar sectors amb interessos objectivament divergents. L'ambigüitat del seu missatge va permetre poder encabir postures que anaven des del paternalisme condicionat, a la resignació absoluta sense compensació. L'experiència negativa de les classes populars catalanes en relació amb el nou Estat liberal, fou convenientment explotada per un pensament creat a la mida dels joves publicistes catòlics. Un ideari marcat de manera compassada pels principals debats de la societat espanyola i del context internacional: contra la llibertat de cultes i la Constitució del 1869, en defensa dels valors catòlics i del papa Pius IX, contra l'amenaça de la *Commune* i de la revolució social. Un llarg rosari d'atacs a l'hegemonia de la cultura liberal moderada, acompanyat d'un formidable esforç propagandístic en la presentació del nou pretendent i que inaugurarà tota una època.